

EWA KRUSZEWSKA, ANTONI KALKA

WSP w Bydgoszczy

FUNKCJONOWANIE MAŁŻEŃSTW W RODZINACH ŻOŁNIERZY ZAWODOWYCH – WYBRANE ASPEKTY

Wprowadzenie

W literaturze socjologicznej nie należą do rzadkości opracowania monograficzne różnych typów rodzin, wyróżnionych czy to ze względu na przynależność klasowo-warstwową, środowiskową czy zawodową.¹

Dorobek w zakresie badań rodzin żołnierzy zawodowych jest niewielki, a literatura dotycząca tego zagadnienia bardzo skromna.² Sytuacja ta sprawiła, że wiedza na temat funkcjonowania tych rodzin jest niewystarczająca, nie pozwala na zadowalającą ich charakterystykę i wskazanie właściwych cech różniących tę rodzinę od innych kategorii rodzin. Uzupełnienie tej wiedzy jest konieczne i wymaga wielu szczegółowych i pogłębionych badań socjologicznych.

Niniejsze opracowanie jest omówieniem fragmentu szerszych badań autorów nad małżeństwami i rodzinami żołnierzy zawodowych. Badania te zostały przeprowadzone w województwie bydgoskim w roku 1992, a objęto nimi 200 rodzin żołnierzy zawodowych. Rodziny te zostały dobrane celowo w oparciu o następujące kryteria:

- 1) mąż pracował w charakterze żołnierza zawodowego
- 2) małżeństwo istnieje – tzn. nie zostało rozbite lub nie grozi mu rozbitcie
- 3) małżeństwo ma przynajmniej jedno dziecko.

W celu zebrania materiału empirycznego, w trakcie badań terenowych zastosowano następujące techniki badawcze:

- 1) wywiady z żołnierzami zawodowymi przeprowadzone za pomocą specjalnego kwestionariusza
- 2) wywiady z żonami żołnierzy zawodowych w oparciu o kwestionariusz
- 3) obserwacje (kontrolowane, niekontrolowane, uczestniczące, zewnętrzne) rodzin żołnierzy zawodowych.

Aby uzupełnić i wzbogacić materiały zebrane przez zastosowanie wyżej wymienionych technik w dwóch rodzinach przeprowadzono badania monograficzne.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż podczas badań nie spotkano się z odmową udzielenia odpowiedzi lub negatywnym stosunkiem do ankietera.

2. Charakterystyka badanej populacji

Badaniami objęto próbę małżeństw tej części kadry, która pełni obowiązki służbowe w jednostkach wojskowych szczebla pułku. Przedmiotem badania były więc małżeństwa ze wszystkich korpusów osobowych: oficerów, chorążych i podoficerów zawod

Szczegółowe dane statystyczne ilustrujące strukturę próby pod względem przynależności do korpusu osobowego zawiera tabela 1.

Tabela 1. Przynależność badanych do korpusu osobowego

Kategoria	Liczba małżeństw	%
Oficerowie starsi	60	30
Oficerowie młodszy	32	16
Chorążowie	76	38
Podoficerowie zawodowi	32	16
Razem	200	100

(Źródło: ta i następane tabele – badania własne)

Wiek badanych współmałżonków

Do jednej z najbardziej charakterystycznych cech społecznych, a właściwie biospołecznych, wyróżniających badane małżeństwa należy niewątpliwie wiek małżonków. Determinuje on aktywność biologiczną i społeczną małżeństwa oraz określa w dużym stopniu fazę rozwojową w ramach rodziny.

Tabela 2. Wiek współmałżonków (w %)

Wiek	Mężowie N = 200	Żony N = 200
do 20 lat	–	2
21 - 24 lat	22	37
25 - 29 lat	32	21
30 - 39 lat	26	24
40-49 lat	20	16
Razem	100	100

Jak wynika z tabeli 2 większość mężów i żon (81%) nie przekroczyło 39 lat życia. Małżeństwa te mają charakter rówieśniczy, bowiem przeciętna różnica wieku wynosi 2 – 3 lata. Są to małżeństwa młode, najczęściej (90%) o stażu małżeńskim od 2 do 15 lat.

Wiek respondentów w chwili zawarcia związku małżeńskiego

Jednym z elementów i zarazem przejawem samodzielnego startu życiowego młodego człowieka jest z pewnością zmiana stanu cywilnego, to znaczy zawarcie związku małżeńskiego i założenie rodziny. Wiąże się to z przejęciem przez jednostkę szeregu ważnych obowiązków i wymaga od niej nie tylko dojrzałości psychicznej, ale także stworzenia innych warunków gwarantujących pomyślny start rodzinie, np. zawód, stała praca itp.

Z tego m.in. względu niezmiernie interesującym i ważnym zagadnieniem jest wiek, w którym młodzi ludzie stają na ślubnym kobiercu.

Tabela 3. Wiek małżonków w chwili zawarcia związku małżeńskiego (w %)

Wiek w chwili ożenku-zamążpójścia	Mężowie N = 200	Żony N = 200
do 20 lat	–	12
21 - 24 lat	59	78
25 - 29 lat	35	10
30 i więcej lat	6	–
Razem	100	100

Wiek, w którym młodzi mogą zawrzeć związek małżeński, zgodnie z kodeksem rodzinnym i opiekuńczym z 1964 roku wynosi dla kobiet 18 lat, a dla mężczyzn 21 lat. Jak wynika z tabeli 3, żaden z badanych mężów nie zmienił swojego stanu cywilnego przed ukończeniem 21 roku życia. Najczęściej zawodowi wojskowi zawarli związek małżeński w wieku 21-24 lat. Znaczna część mężów (42%) ożeniła się w wieku 25 lat i więcej.

Kobiety natomiast zmieniały swój stan cywilny w nieco młodszym wieku. Wprawdzie większość z nich (74%) została mężatkami także w wieku 21-24 lat, to jednak 12% ogółu badanych wyszła za mąż nie osiągnąwszy 21 roku życia.

Jeżeli dla mężczyzny wiek ożenku mieści się w przedziale 21-29 lat, to w przypadku kobiet zamążpójście następuje w zasadzie do 25 roku życia. Pod tym względem populacja wojskowa nie wyróżnia się w społeczeństwie.

Spółeczne pochodzenie małżonków

Struktura badanych małżeństw pod względem pochodzenia społecznego jest w znacznym stopniu odzwierciedleniem klasowo-warstwowej struktury naszego społeczeństwa.

Statystyczny obraz pochodzenia społecznego małżeństw wojskowych przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Pochodzenie społeczne (w %)

Pochodzenie społeczne	Mężowie N=200	Żony N = 200
inteligentkie	54	42
robotnicze	38	44
chłopskie	8	14
Razem	100	100

Dominującą kategorią społeczną, z której wywodzą się badane małżeństwa jest warstwa inteligencka, albowiem pochodzeniem tym legitymuje się aż 48% ogółu badanych.

Klasa robotnicza reprezentowana jest przez 44% żon i 38% mężów. Stanowi ogółem 41% badanych małżeństw.

Najmniejsza liczba badanych wywodzi się z warstwy chłopskiej, ogółem 11% respondentów.

Ustalone dane nie mogą nie oddziaływać na treść i formę społeczną tych małżeństw. Pochodzenie społeczne każdego z partnerów pozostawia określone piętno kulturowe oraz łączy się z wzorami i systemami wartości wyniesionymi z danego środowiska klasowo-warstwowego.

Należy zaznaczyć, że pochodzenie społeczne nie decyduje o obecnej przynależności klasowo-warstwowej badanych małżeństw. O tym przesądzają wszystkie inne kryteria, zwłaszcza takie, jak rola i miejsce małżonków – żołnierzy w wojsku, zajmowane przez nich stanowisko służbowe i charakter wykonywanej pracy. Jednakże w sferze świadomości i mentalności społecznej pochodzenie to może bardzo długo oddziaływać na subiektywne poczucie przynależności klasowej i warstwowej. Może też wyrażać się zarówno w potrzebach i aspiracjach małżeńsko-rodzinnych, jak i sposobach ich realizacji.

Pochodzenie środowiskowe małżonków

Tabela 5. Pochodzenie środowiskowe (w %)

Środowisko	Mężowie N = 200	Żony N = 200
Wieś	18	21
Miasto	82	79
Razem	100	100

Jak wynika z tabeli 5 ponad cztery piąte badanych wywodzi się ze środowiska miejskiego, a 19% ze środowiska wiejskiego.

Ogólnie można stwierdzić, że istnieje zjawisko nadreprezentacji małżeństw homogenicznych o takim samym miejscu wychowania się w młodości.

Wykształcenie badanych małżeństw

Wykształcenie współmałżonków można uznać za wskaźnik ich poziomu umysłowego i kulturalnego. Determinuje ono w pewnej mierze również osiągnięty poziom dochodów, a tym samym ich pozycję, prestiż społeczny oraz styl życia. Stanowi też ważny czynnik aktywności zawodowej i z reguły decyduje o zajmowanych stanowiskach służbowych w hierarchii wojskowej.

Tabela 6. Wykształcenie (w %)

Wykształcenie	Mężowie N = 200	Żony N = 200
podstawowe	–	2
zasadnicze zawodowe	24	12
średnie	36	58
wyższe	40	28
Razem	100	100

Stosunkowo mała liczba badanych ma wykształcenie podstawowe (1%), jednakże legitymują się nim tylko małżonki (2%).

Wykształcenie zasadnicze zawodowe osiągnęło 18% badanych, w tym 24% małżonków i 12% małżonek.

Co się tyczy wykształcenia średniego, to reprezentowane jest ono przez niemal połowę badanych. Osiągnęło je 58% żon i 36% mężów. W zakresie wykształcenia wyższego przewagę osiągnęli mężowie (40%), a tylko 28% żony, które wchodziły prawie bez wyjątku w skład „małżeństw oficerskich”.

Tabela 7. Wykształcenie mężów wg korpusów osobowych (w %)

Wykształcenie \ Korpus osobowy	Oficer starszy	Oficer młodszy	Chorąży	Podoficer zawodowy
	N = 60	N = 32	N = 76	N = 32
podstawowe	–	–	–	–
zasadnicze zawodowe	–	–	14	10
średnie	4	2	24	6
wyższe	26	14	–	–
Razem	30	16	38	16

Zdecydowana większość oficerów starszych i oficerów młodszych legitymuje się wykształceniem wyższym. Upowszechnienie się wśród oficerów wykształcenia wyższego spowodowane zostało podniesieniem w 1971 roku statusu szkół oficerskich i otrzymywaniem od tego roku przez ich absolwentów dyplomów ukończenia studiów wyższych I stopnia.

Wykształcenie pozostałej części kadry jest niższe: większości chorążych – średnie, a podoficerów zawodowych najczęściej niższe niż średnie.

Przynależność mężów do korpusu osobowego oraz ich wykształcenie są zmiennymi niezależnymi istotnie różniącymi strukturę wykształcenia żon. Owe zależności mają, najogólniej biorąc, następujący charakter: im wyższy jest korpus

osobowy mężów, tym częściej posiadają oni żony z wykształceniem wyższym, a rzadziej z niższym niż średnie.

3. Wybrane aspekty funkcjonowania badanych małżeństw

Materialne warunki życia małżeństw w rodzinach żołnierzy zawodowych

Przedmiotem zainteresowania wielu socjologów jest tzw. materialny i kulturowy aspekt życia małżeńsko-rodzinnego. Rodzina, w której powstaje i rozwija się życie ludzkie, jest miejscem permanentnego pojawiania się określonych potrzeb materialnych i kulturowych. Zaspokajanie owych potrzeb sprawia, że rodzina jest ważną instytucją konsumpcyjną, zaś stopień zaspokajania tych potrzeb w istotny sposób determinuje życie wewnętrzne rodziny.

Jednym z najistotniejszych składników warunków materialnych jest sytuacja mieszkaniowa. Od niej w znacznym stopniu zależy istnienie i stabilizacja życia małżeńsko-rodzinnego.

Mieszkanie, stwierdza J. Szczepański³, to przede wszystkim rodzina. Nie ma rodziny bez mieszkania. Jakość mieszkania wyznacza w sposób nieodwracalny niektóre procesy życia małżeńsko-rodzinnego. Mieszkanie organizuje (albo dezorganizuje) współżycie małżonków, wyznacza także stosunki między rodzicami i dziećmi, reguluje kontakty między nimi, wyznacza organizację dnia i cykl codziennych czynności, decyduje o wychowaniu dzieci i ich zdrowiu, a co najważniejsze - jest ważnym czynnikiem zachowania czy utraty zdrowia psychicznego. Niedogodne mieszkanie czyni współżycie niemożliwym, pełnym tarć i zachwianie równowagi psychicznej w tych warunkach jest tylko kwestią czasu⁴.

Żołnierz zawodowy otrzymuje samodzielne mieszkanie z reguły po zawarciu związku małżeńskiego, założeniu rodziny. W miarę przedłużania się stażu małżeńskiego, a tym samym i powiększania się rodziny, istnieje możliwość otrzymania coraz większego mieszkania.

Wśród badanych małżeństw tylko 14% z nich miało mieszkanie zastępcze na terenie garnizonu. Były to małżeństwa, które pobrały się stosunkowo niedawno. Oczekują one w niedalekiej przyszłości na samodzielne mieszkanie na terenie Bydgoszczy. Natomiast 86% badanych ma własne mieszkania.

Materialną podstawą egzystencji respondentów stanowi uposażenie męża i w 54% przypadków zarobek żony. Pozostałe 46% małżeństw żyje z jednej pensji.

Suma dochodów, wysokość oszczędności i zadłużenia są oczywiście podstawowymi obiektywnymi wskaźnikami sytuacji materialnej. W omawianych badaniach nie podjęto próby ustalenia owych wskaźników. Bardziej interesujące wydały się subiektywne oceny sytuacji materialnej wyrażone przez mężów i żony.

Dane te przedstawia tabela 8.

Tabela 8. Ocena sytuacji materialnej w opinii badanych małżeństw (w%)

Ocena	Ogółem N = 200
Zdecydowanie dobra	6
Raczej dobra	30
Średnia, taka sobie	60
Raczej zła	4
Zdecydowanie zła	–

Wyniki badań wskazują, że większość (96%) małżeństw jest usatysfakcjonowana swoją sytuacją materialną, a tylko 4% małżeństw wyrażało w tej kwestii opinie negatywne.

Wiedza o sprawach materialnych współczesnego małżeństwa wojskowego, podobnie jak każdego innego, ma istotne znaczenie. Wyniki badań potwierdzają, że kwestie materialne zaliczane są przez mężów i żony do najbardziej uciążliwych w życiu ich rodzin.

Wynika to z zestawienia przedstawionego w tabeli 9.

Tabela 9. Najbardziej uciążliwe problemy w życiu rodzinnym (w%)

Nazwa problemu	%
Gromadzenie, zdobywanie środków pieniężnych na bieżące potrzeby rodziny	28
Obciążenie obowiązkami i pracą domową	16
Zaopatrzenie domu, robienie zakupów	14
Korzystanie z rozrywki i imprez kulturalnych	10
Wychowanie dzieci, kształtowanie ich charakterów i postaw	10
Kontakty i stosunki z dalszą rodziną, kolegami, sąsiadami	6
Kształcenie dzieci, ich nauka w szkole	8
Wytwarzanie i utrzymanie odpowiedniej atmosfery w domu, klimatu współżycia małżeńsko-rodzinnego	4
Nie ma większych kłopotów w życiu rodzinnym	2
Opieka nad starymi rodzicami i teściami lub innymi członkami rodziny nie w pełni sprawnymi, chorymi	2

W świetle przytoczonych wyników badań zasadnym wydaje się być wniosek, że problemy codziennego życia małżeństw w rodzinach żołnierzy zawodowych nie odbiegają od problemów i uciążliwości dnia powszedniego całego społeczeństwa w dobie przemian społeczno-gospodarczych zachodzących w naszym kraju.

Uczestnictwo małżonków w odbiorze kultury

Oprócz warunków materialnych przedmiotem badań były także warunki kulturalne życia małżeństw wojskowych. Analiza zebranych materiałów daje obraz uczestnictwa w kulturze badanych, ich konsumpcji kulturalnej, to znaczy korzystania przez nich z różnych form rozrywek kulturalnych oraz sposobu spędzania czasu wolnego.

W świetle zebranego materiału rysuje się dość klarowny obraz intensywności życia kulturalnego wojskowych i ich żon. Mężowie wspólnie z żonami bywają:

- 1) na uroczystościach lub spotkaniach rodzinnych – 70%
- 2) na spotkaniach towarzyskich u siebie – 70%
- 3) na spotkaniach towarzyskich u znajomych – 68%
- 4) w kinie – 66%

- 5) w kawiarni, klubie, restauracji, na dansingu – 50%
- 6) na imprezach estradowych, w cyrku – 30%
- 7) na wystawach artystycznych, w muzeum – 20%
- 8) w teatrze – 48%
- 9) w operze – 8%
- 10) w operetce – 6%
- 11) na koncertach – 20%

Wcale nie bywają:

- 1) w operze – 92%
- 2) w operetce – 94%
- 3) na wystawach artystycznych, w muzeum – 80%
- 4) w kinie – 34%
- 5) na imprezach estradowych, w cyrku – 70%
- 6) na koncertach – 80%
- 7) w teatrze – 48%
- 8) w kawiarni, klubie, restauracji, na dansingu – 30%.

Cechą specyficzną kulturowej egzystencji badanych małżeństw, ich uczestnictwa w kulturze jest więc to, że owo uczestnictwo przejawia się przede wszystkim w tym formach, które mieszczą się w szeroko rozumianym znaczeniu pojęcia kultura. Jest to zatem partycypacja w kulturowych formach życia rodzinnego i towarzyskiego. Do rzadkości natomiast należą przypadki korzystania z takich form kultury, jakie oferują wystawy artystyczne, muzeum, opera, operetka, teatr, koncerty muzyczne, imprezy estradowe. Większość (94%) respondentów nie odwiedza też wojskowych ośrodków kultury.

Uczestnictwo kulturowe wiąże się z czasem wolnym, zwłaszcza przejawia się ono w sposobach zagospodarowania czasu pozostającego do dyspozycji po pracy zawodowej. Warto podkreślić, że układ form spędzania czasu wolnego deklarowanych przez mężów i żony jest podobny. Wynika to ze wspólnej organizacji tego czasu przez partnerów małżeństwa i jest jednocześnie potwierdzeniem partnerstwa w czasie wolnym. Jedynie zajęcia typu hobby są trzykrotnie częściej uprawiane przez mężczyzn niż przez kobiety. Ponadto mężczyźni nieco rzadziej niż kobiety spędzają czas wolny na spacerach oraz przy dzieciach.

Tabela 10. Sposoby zagospodarowania czasu wolnego (w %)

Formy spędzania czasu wolnego	Mężowie N = 200	Żony N = 200
Zajęcia typu hobby	66	24
Spacery	32	48
Zajęcia z dziećmi	44	72
Wizyty, spotkania towarzyskie	54	58
Czytanie prasy	20	20
Czytanie książek	37	36
Bierny odpoczynek, leżenie, drzemka	22	18
Nauka, samokształcenie	16	15
Praca na działce	10	8
Oglądanie telewizji	90	96

(Respondenci mieli możliwość wybrania kilku odpowiedzi)

Dominującą formą spędzania czasu wolnego zarówno przez mężczyzn jak i kobiety (93%) jest telewizja. Telewizja bowiem zaspokaja wiele istotnych potrzeb człowieka w zakresie informacji, wiedzy, kultury, rozrywki itp., zaś odbiorniki telewizyjne są w powszechnym użytkowaniu.

Wyjście do teatru, kina, na imprezy kulturalne, do klubu, kawiarni, na dancing mają miejsce rzadko i w niewielkim odsetku badanych małżeństw.

Niektóre formy spędzania czasu wolnego są między innymi warunkowane wiekiem małżeństwa i liczbą posiadanych dzieci. Małżeństwa najmłodsze, do 1 roku, poza oglądaniem telewizji częściej niż pozostałe związki małżeńskie czas wolny spędzają na spotkaniach towarzyskich i w formie biernego odpoczynku (leżenia) w domu. Zajmowanie się dziećmi znajduje się na drugim miejscu, po oglądaniu telewizji, w małżeństwach legitymujących się stażem 2-15 lat, tj. będących na etapie prokreacji i wychowywania małych dzieci. Z wiekiem i stażem małżeńskim pozytywnie skorelowana jest praca na działce. Im więcej lat liczą badani, tym częściej w ten sposób spędzają oni czas wolny.

W świetle przedstawionych badań rysuje się wniosek ogólny: głównym źródłem zaspokojenia potrzeb kulturowych współczesnego małżeństwa rodziny

wojskowej jest telewizja. Nie jest ona jednak w stanie zaspokoić wszystkich oczekiwań, a zwłaszcza zastąpić inne instytucjonalne formy konsumpcji kulturalnej.

Małżeństwa wojskowe pod względem poziomu uczestnictwa w kulturze nie wyróżniają się wśród ogółu rodzin polskich zamieszkałych w miastach, które także charakteryzują się niskim stopniem korzystania z usług takich instytucji kulturalnych jak teatr, opera, operetka, muzeum, filharmonia, a nawet kino, niezbyt intensywnym czytelnictwem książek. W czasie wolnym najczęściej oglądają telewizję i słuchają radia⁵.

Prokreacja i wychowanie dzieci a role małżonków w rodzinie

Po zawarciu związku małżeńskiego z chwilą urodzenia się dziecka powstaje i zaczyna funkcjonować rodzina pełna. Proces powstawania rodziny składa się więc z dwóch etapów: etapu kształtowania się związku małżeńskiego i etapu prokreacji. Etap drugi jest naturalną konsekwencją etapu pierwszego. Prokreacja jest bowiem naturalnym powołaniem związku małżeńskiego, który jest jak dotychczas najlepszą instytucją stwarzającą optymalne warunki zabezpieczające reprodukcję gatunku ludzkiego, istnienie społeczne. Rozrodczość i wychowanie dzieci stanowią o istocie rodziny jako instytucji społecznej oraz wyznaczają młodym małżonkom nowe role społeczne: matki i ojca. Istotnym problemem jest więc przygotowanie młodych do pełnienia owych ról.

Podstawowym elementem kształtowania wielkości rodziny, jej ilościowej i zarazem jakościowej struktury, związanej z siatką złożonych i różnorodnych stosunków i więzi osobowych między poszczególnymi członkami tworzącymi rodzinę jest liczba dzieci. Wiadomo, że w skład członków rodziny wchodzi przede wszystkim dwoje współmałżonków, którzy tym stosunkom i więziom nadają treść i formę, najistotniejszą dla wszystkich sfer współżycia rodzinnego. Ma to szczególne znaczenie we wzajemnym pożyciu. Posiadanie określonej liczby potomstwa zmienia zasadniczo charakter stosunków między dwojgiem współmałżonków, pełniących role rodzicielskie.

Liczebność dzieci kształtuje też zakres praw i obowiązków, związanych z gospodarstwem domowym i oddziałuje na zasięg i treść funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Wpływa w sposób decydujący na ogólny standart materialny rodziny,

a zwłaszcza na rozmiar dochodów i poziom warunków mieszkaniowych. Wreszcie – może być ona traktowana jako wskaźnik tradycyjnego lub nowoczesnego wzoru rodziny. Jak wiadomo, nowoczesny wzór rodziny charakteryzuje się raczej niską liczebnością potomstwa.

Tabela 11. Liczebność dzieci (w%)

Liczba dzieci	% N = 200
1 dziecko	60
2 dzieci	28
3 dzieci	8
4 i więcej	4

Z zestawień wynika, że badane małżeństwa wchodzą w skład rodzin o wskaźniku dzietności wynoszącym przeciętnie 1,58. Inaczej mówiąc, na jedną badaną rodzinę wojskowa przypada ponad półtora dziecka. Wielkość ta w bardzo jaskrawej formie stanowi odbicie wzoru rodziny nowoczesnej. Ponad połowa badanych małżeństwa ma tylko jedno dziecko. Stosunkowo niski procent wychowuje troje, czworo i jeszcze większą liczbę dzieci. Dane te dowodzą jednocześnie o dość dużym zróżnicowaniu, jeśli chodzi o wskaźnik liczebności potomstwa w poszczególnych rodzinach wojskowych.

Uogólniając przedstawione wyniki badań można stwierdzić, że małżeństwa rodzin żołnierzy zawodowych pełniących obowiązki służbowe w jednostkach szczebla pułku są młode, a więc na tym etapie rozwoju, kiedy rozwiązywane są problemy prokreacji i wychowania małych dzieci.

Są to – ogólnie biorąc – rodziny małodziejne, posiadające najczęściej jedno, a w następnej kolejności dwoje dzieci.

W badanych małżeństwach marynarzy⁶ wskaźnik dzietności wynosi 1,59, natomiast w rodzinach wojskowych⁷ w 1987 roku wynosił 1,79 i był podobny do średniej dzietności polskich rodzin miejskich⁸ – 1,74.

Najczęściej eksponowane trudności, z jakimi boryka się rodzina wojskowa w wychowaniu dzieci, mają charakter sytuacyjny. Wynikają z czasochłonności zajęć

zawodowych ojca. Kłopoty czysto wychowawcze, pedagogiczne sygnalizowane były bardzo rzadko.

Tabela 12. Udział męża w wychowaniu dzieci w opinii żon (w%)

Odpowiedzi żon	% N = 200
Jest większy niż mój	4
Jest taki sam jak mój	36
Jest mniejszy niż mój, ale wystarczający	52
Jest mniejszy niż mój, i niewystarczający	6
Mąż wcale nie zajmuje się wychowaniem dzieci	2

Okazuje się zatem, że 92% badanych matek – żon, ocenia udział swoich mężów w wychowywaniu dzieci jako wystarczający, a tylko 8% jako niewystarczający. Nie wyklucza to jednak istnienia u żon pozytywnie oceniających udział mężów w wychowaniu dzieci pragnień, by dysponowali jeszcze większym budżetem czasu dla domu i rodziny, w tym również dla dzieci.

Atmosfera domowa determinowana jest charakterem i jakością stosunków istniejących między rodzicami i dziećmi. Jeżeli nie ma konfliktów z dziećmi panuje również dobra atmosfera między małżonkami. Badanych małżonków poprosiliśmy o ocenę tego zagadnienia, tzn. ocenę stosunków z własnymi dziećmi oraz o podanie przyczyn ewentualnych nieporozumień i konfliktów. Zestawienie ocen stosunków z dziećmi zawiera tabela 13

Tabela 13. Ocena stosunków małżeństw ze swoimi dziećmi (w%)

Ocena	Ogółem N = 200
Bardzo dobrze	54
Dość dobrze	28
Różnie bywa	10
Raczej nie najlepiej	2
Brak wypowiedzi	6

Ogólnie można stwierdzić, że w opinii małżeństw wojskowych ich stosunki z dziećmi w 82% przypadków układają się bez większych konfliktów i nieporozumień.

Jako przyczyny nieporozumień badani małżonkowie (12%) wskazywali najczęściej:

- 1) odmienne zdanie, brak wspólnego języka, brak zrozumienia, zaufania
- 2) złe zachowanie dzieci
- 3) brak samodzielności
- 4) lenistwo w stosunku do obowiązków szkolnych.

W latach 1978 i 1987 badane rodziny wojskowe miały dłuższy staż pożycia małżeńskiego, w związku z tym M. Mikiciuk badał, jak wyglądają stosunki małżeństw ze swoimi dziećmi, ale w opinii ich własnych dzieci.

Z analizy statystycznej wynika, że w 80% przypadków stosunki układały się bez większych konfliktów i nieporozumień. Wyeksponowane przez dzieci przyczyny problemów w stosunkach z ich własnymi rodzicami, to:

- 1) różnice poglądów
- 2) nieposłuszeństwo
- 3) wybuchowość, niesłuszne zarzuty
- 4) zbytnia surowość, nadmierna wymagalność
- 5) przesadna troskliwość, nadmierna opieka
- 6) rodzeństwo, faworyzowanie brata, siostry⁹.

Dodatnie i ujemne strony małżeństwa w opinii respondentów

Usankcjonowany prawem i obyczajem związek mężczyzny i kobiety determinuje zarówno formę jak i treść współżycia partnerów. Jego cele i zadania wyrastają z oczekiwań społecznych i jednocześnie są uświadamiane, akceptowane i realizowane przez samych zainteresowanych. Są więc ich zadaniami i wynikającymi z tych zadań oczekiwaniami, kłopotami oraz w ostatecznym rachunku sukcesami i porażkami. Warto zatem bliżej poznać, jak rysują się w świadomości badanych dodatnie i ujemne strony małżeństwa.

Tabela 14. Najważniejsze dodatnie strony małżeństwa (w %)

Nazwa cechy	Odpowiedzi	
	Kobiety N = 200	Mężczyźni N = 200
Zaspokaja potrzebę miłości i serdeczności	78	74
Jest z kim dzielić wspólne zainteresowania, przeżycia	62	66
Pozwala mieć dzieci, stwarza im dom i warunki wychowania	70	60
Daje opiekę i oparcie w potrzebie	58	42
Umożliwia regularne pożycie fizyczne między mężczyzną i kobietą	30	38
Ułatwia rozwiązanie wielu codziennych kłopotów (pranie, posiłki, naprawy gospodarskie itp.)	16	24
We dwoje łatwiej się czegoś dorobić	4	14
Nie widzę żadnych dodatnich stron w małżeństwie	-	-

(Respondenci mieli możliwość wybrania kilku odpowiedzi)

Wymienione powyżej dodatnie cechy małżeństwa odzwierciedlają najistotniejsze, naszym zdaniem, aspekty życia małżeńsko-rodzinnego, ujęte jako kategorie zaspokajające określone potrzeby badanych.

W świetle zebranego materiału okazuje się, że środowisko wojskowe ceni związek małżeński ze względu na to, iż rozwiązuje ono następujące cztery doniosłe problemy życiowe:

1. Zaspokaja potrzebę miłości i serdeczności. Funkcja emocjonalna małżeństwa ceniona jest najpowszechniej. Warto podkreślić, iż w opiniach badanego środowiska miłość była najczęstszym, głównym motywem zawarcia małżeństwa i jest zasadniczym czynnikiem zabezpieczającym jego trwałość.
2. W małżeństwie jest z kim dzielić wspólne zainteresowania i przeżycia. W przekonaniu większości badanych małżeństwo, jak żadna inna instytucja, zaspokaja potrzeby intelektualne człowieka, realizuje jego oczekiwania w sferze interakcji, porozumienia, zaufania, intymności i współpracy z partnerem.

3. Małżeństwo pozwala mieć dzieci, stwarza im dom i warunki wychowania. Zaspokaja więc doniosłe potrzeby rodzicielskie małżonków: macierzyństwa i ojcostwa. Dzieci są, jak wiadomo, także częstym motywem małżeństwa i ważnym elementem spójności małżeńskiej.
4. Małżeństwo daje opiekę i oparcie w potrzebie. Kobiety częściej niż mężczyźni upatrują walorów małżeństwa w jego funkcji opiekuńczej. Badani nie uzasadniali owej opieki i oparcia w potrzebie. Jednak analiza wszystkich zawartych w tabeli 14 cech dodatnich małżeństwa wydaje się wskazywać, iż badani wiążą te pojęcia bardziej z pozamaterialnymi niż materialnymi aspektami życia małżeńsko-rodzinnego.

Do rzadziej eksponowanych należały następujące walory życia małżeńsko-rodzinnego:

1. Małżeństwo umożliwia regularne pożycie fizyczne między mężczyzną i kobietą. Walor ten jest częściej ceniony przez mężczyzn niż kobiety.
2. Małżeństwo ułatwia rozwiązywanie wielu codziennych kłopotów (pranie, posiłki, naprawy gospodarskie itp.). W tym przypadku preferencje są częstsze także w grupie mężczyzn.
3. We dwoje (w małżeństwie) łatwiej się czegoś dorobić. Rodzina nadal pozostaje zasadniczym czynnikiem stabilizacji życiowej, w tym także ekonomicznej, a prowadzone przez nią gospodarstwo domowe wymaga gromadzenia różnych dóbr materialnych, tj. dorabiania się. Jednak tylko niewielki odsetek badanych uznał małżeństwo za instytucję sprzyjającą dorabianiu się.

Przedstawiony materiał wskazuje, że w rodzinie wojskowej preferowane są emocjonalne i intelektualne aspekty życia małżeńsko-rodzinnego. Główne walory małżeństwa upatrywane są w jego funkcjach emocjonalnej i intelektualnej. Rzadziej akcentowane są natomiast funkcje seksualne, gospodarcza i ekonomiczna. Wartość małżeństwa upatrywana jest więc głównie w pozamaterialnych aspektach życia ludzkiego.

Małżeństwo jest instytucją wywołującą również krytyczne oceny badanych. Jakkolwiek dominuje pozytywny jego wizerunek (tylko nieliczni nie dostrzegają w nim cech dodatnich), to jednak znaczna część badanych wskazuje także rozmaite jego negatywne strony. Ów krytycyzm zawarty jest w odpowiedziach na pytanie o najdotkliwsze ujemne strony małżeństwa. Dotyczy on nie tyle istoty samego

związku, ile raczej zachowań jego członków, tj. małżonków, jakie mają miejsce w ramach związku.

Częstość eksponowania niektórych negatywnych aspektów małżeństwa ilustruje tabela 15. Najdotkliwsze ujemne strony małżeństwa są przeciwieństwem stron dodatnich. Te ostatnie przesadzają o powszechnej pozytywnej ocenie własnych związków małżeńskich.

Tabela 15. Negatywne aspekty małżeństwa (w %)

Treść odpowiedzi	Odpowiedzi	
	Kobiety N = 200	Mężczyźni N = 200
Niewierność, zdrady	30	14
Zazdrość, podejrzliwość	28	30
Nadmiar obciążeń i obowiązków	46	32
Niezgoda na tle różnicy usposobień	28	26
Nieporozumienia na tle spraw materialnych	22	34
Skrępowanie, brak swobody	14	20
Nuda, brak wspólnych zainteresowań	12	10
Trudności z wychowaniem dzieci	18	15
Nie widzę żadnych ujemnych stron małżeństwa	16	30

(Respondenci mieli możliwość wyboru kilku odpowiedzi)

Część badanych (16% żon i 30% mężów) nie widzi żadnych ujemnych stron małżeństwa. Jak zatem należy interpretować eksponowane przez znaczną część badanych mężczyzn i kobiet ujemne strony małżeństwa? Nie jest to z pewnością eksponowanie negatywnych aspektów wyłącznie własnego związku małżeńskiego. W opiniach mężatek i małżonków nie należy jednak wykluczać ich osobistych doświadczeń. Z tego względu uskarżanie się na negatywne strony małżeństwa może oznaczać zarówno rzeczywiste kłopoty i trudności odczuwane aktualnie lub w przeszłości, jak i być wyrazem przekonania, iż określone negatywne zjawisko

stanowi potencjalne zagrożenie dla pomyślnego funkcjonowania małżeństwa i jego trwałości.

Jednym z tego typu negatywnych aspektów jest niewierność i zdrada. Podobnego charakteru jest zazdrość i podejrzliwość. Dolegliwości te zajmują czołowe miejsce w opiniach żon. Są one przeciwieństwem miłości, wierności i wzajemnego zaufania, a więc tych czynników, które leżą u podstaw zawarcia małżeństwa i jego trwałości. Brak owych elementów spójni odczuwalny jest zwłaszcza przez kobiety, jako największa dolegliwość, największe zagrożenie małżeństwa.

Badane matki na pierwszym miejscu wśród negatywnych aspektów małżeństwa ulokowały nadmiar obciążeń i obowiązków.

Dolegliwość ta w opiniach mężczyzn znalazła się na drugiej pozycji. Rozumiana jest ona z pewnością szerszej niż wąsko pojmowane obowiązki małżeńskie, ale także jako obciążenie rodzinne.

U znacznej części badanych budzą obawę sytuacje konfliktowe. Niezgoda i nieporozumienie między partnerami są zaprzeczeniem harmonii i dobrej atmosfery w związku małżeńskim i w rodzinie. Znaczna część kobiet i mężczyzn zalicza więc sytuacje konfliktowe do negatywnych aspektów życia małżeńskiego.

Mężczyźni częściej eksponują nieporozumienia na tle spraw materialnych.

Wysoko ulokowane zostały także konflikty powstające na podłożu psychologicznym, na tle różnicy usposobień.

Ostatnie miejsce wśród omawianych ujemnych stron małżeństwa zajęły trudności związane z wychowywaniem dzieci. Kategorię tę trudno jest szczegółowo rozszyfrować. Pod pojęciem tej trudności badani mogli rozumieć zarówno kłopoty natury pedagogicznej, jak i materialnej.

Dolegliwości takie jak skrępowanie, brak swobody, nuda i brak wspólnych zainteresowań nie wydają się być specyficzną cechą związku małżeńskiego, a często niedogodnością wynikającą z przynależności do odmiennych struktur zawodowych małżonków, które oczekują od jednostki określonych świadczeń lub zachowań.

Poglądy partnerów małżeństwa na niektóre walory i uciążliwości związku małżeńskiego ulegają z pewnością ewolucji w miarę wydłużania się stażu małżeńskiego. Analiza wyników badań ujawniła bowiem następujące zależności:

1. Im dłuższym stażem małżeńskim legitymowali się badani, tym bardziej zaliczali oni do dodatnich stron małżeństwa zaspokajanie potrzeby miłości i serdeczności
2. Im dłuższy był staż małżeński, tym mniejsza ich liczba eksponowała wśród ujemnych stron małżeństwa niewierność i zdrady, zazdrość i podejrzliwość, nudę oraz brak wspólnych zainteresowań, zwiększały się natomiast odsetki krytykujących małżeństwo za nadmiar obciążeń i obowiązków oraz nieporozumienia na tle spraw materialnych.

Istotnie różnicującą postrzeganie przez badanych walorów i uciążliwości małżeństw była liczba dzieci. Wraz z większą dzietnością rodzin zwiększały się odsetki mężów i żon zaliczających do dodatnich stron małżeństwa jego funkcję prokreacyjną i wychowawczą (pozwala mieć dzieci, stwarza im dom i warunki wychowania), zmniejszyły się natomiast liczby osób eksponujących funkcję opiekuńczą (daje opiekę i oparcie w potrzebie). Im większa była dzietność rodzin, tym częściej badani małżonkowie wyrażali przekonanie, że ujemną stroną małżeństwa jest nadmiar obciążeń i obowiązków oraz trudności związane z wychowywaniem dzieci, rzadziej natomiast eksponowali wśród ujemnych stron niewierność, zdrady, zazdrość i podejrzliwość oraz nudę i brak wspólnych zainteresowań.

Przedstawione wyniki badań sugerują, że istnieje potrzeba doskonalenia form współżycia małżeńskiego, nie zaś samej instytucji małżeństwa. Negatywne aspekty małżeństwa nie wynikają bowiem z samej istoty związku, lecz ich źródło leży w określonych cechach charakterologicznych i społecznych małżonków.

* * *

Przeprowadzona w niniejszym artykule częściowa tylko analiza zebranego materiału empirycznego nie upoważnia wprawdzie do podsumowania i wyciągnięcia bardziej jednoznacznych uogólnień dotyczących funkcjonowania małżeństw w rodzinach żołnierzy zawodowych, sądzymy jednak, że przekazane tu informacje wzbogacą dotychczasową wiedzę na ten temat.

Z uwagi na złożoność tej problematyki istnieje oczywista konieczność prowadzenia głębszej i szerszej socjologicznej analizy małżeństwa żołnierzy zawodowych na tle ogółu polskich małżeństw.

PRZYPISY

- ¹ Zob. np. prace następujących autorów: Z. Tyszka, F. Adamski, W. Mrozek, L. Janiszewski, H. Bednarski (red.).
- ² Poza nielicznymi artykułami w czasopismach wojskowych jedna praca zwarta: M. Mikiciuk: Rodzina wojskowa. WAP Instytut Badań Społecznych Warszawa 1989.
- ³ J. Szczepański: Odmiany czasu teraźniejszego. Warszawa 1971 s. 435.
- ⁴ Ibidem, s. 436.
- ⁵ Dominacja konsumpcji kulturalnej za pośrednictwem telewizji jest zjawiskiem powszechnym, potwierdzonym przez wielu autorów badających małżeństwa i rodziny. Zob. np. A. Kłoskowska: Społeczne ramy kultury. Warszawa 1982; L. Janiszewski: Zawody związane z morzem a małżeństwo i rodzina; M. Pielka: Procesy socjalizacji i wychowania w rodzinie. Poznań-Bydgoszcz 1987.
- ⁶ L. Janiszewski: Sukces małżeński w rodzinach marynarzy. Warszawa-Poznań 1986 s. 80.
- ⁷ M. Mikiciuk: Rodzina, op.cit., s. 104.
- ⁸ Spis ludności i mieszkań metodą reprezentacyjną z dnia 6 XII 1984 r. Cz. II Gospodarstwa domowe i rodziny, Seria: Materiały statystyczne GUS Warszawa 1985 s. 26.
- ⁹ M. Mikiciuk: Rodzina, op.cit., s. 160.